

Albert O. Hirschman

Izlazak, glas i lojalnost

Tonči Kursar

Reakcija na propadanje tvrtki,
organizacija i država

Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2010.

Američki teoretičar Albert O. Hirschman (1915) nije nepoznat u Hrvatskoj. Knjiga *Izlazak, glas i lojalnost*, koja je nedavno objavljena u biblioteci "Politička misao", treći je njegov naslov preveden u posljednjih dvadesetak godina, a svi su naslovi objavljeni u odgovarajućemu socijalnom i političkom trenutku. Knjiga *Strasti i interesi*, sa znakovitim podnaslovom "Politički argumenti u prilog kapitalizmu prije njegova trijumfa", pojavila se 1991. u vrijeme razgradnje socijalizma kao društvenoga i političkog poretka. *Retorika reakcija*, objavljena u nas 1999, upozorila je na to da teorijski misionari suvremenoga liberalnog kapitalizma (Friedman, Buchanan, Tullock i dr.) obnavljaju, na tragu Pareta i Mosce, konzervativnu kritiku demokracije i države blagostanja. Zapravo, *Retorika reakcije* svojevrsno je upozorenje na opasnosti liberalnog kapitalizma, koje su posebno naglašene u uvjetima onoga što se još uvijek naziva globalizacijom. Taj tip kapitalizma devedesetih je godina prigrčila hrvatska bankarska elita, a dijelovi intelektualne elite to su učinili još potkraj osamdesetih godina, u svojevrsnome prijelaznom razdoblju prije "uvođenja" tržišta. U knjizi *Izlazak, glas i lojalnost*, koja je izvorno objavljena 1970, Hirschman, među ostalim, pokazuje dosege ideje prema kojoj tržište može riješiti sve. Kako proživljavamo najozbiljniju krizu kapitalizma u posljednjih osamdesetak godina, svojim podnaslovom "Reakcije na propadanje tvrtki, organizacija i država" njegova knjiga kao da opet pogađa naš aktualni trenutak.

Zanimljivo je da se Hirschmana u stručnoj literaturi nerijetko prikazuje u sklopu teorija koje polaze od takozvanoga ekonomskog objašnjenja političkih fenomena (v. M. Laver, *Privatne želje i politika*). Neki su njihovi predstavnici upravo "ogrezli" u promicanju ideologije neoliberalizma, što se nikako ne bi moglo reći za Hirschmana. On je, blago rečeno, netipičan i u pogledu metodologije tog pristupa u društvenim znanostima. Suprotno nekim teoretičarima racionalnoga (javnog) izbora koji su podcjenjivali političku znanost, Hirschman traži da se ekonomska i politička znanost međusobno uvažavaju. On vjeruje da trebujemo recipročnost dviju znanosti, jer je moguće "poli-

tolozima dokazati korisnost ekonomskih pojmova, a ekonomistima korisnost političkih pojmova“ (15). Upravo to i pokazuju ključne kategorije knjige, izlazak (*exit*) i glas (*voice*), kao “dvije suprotstavljene, premda ne i uzajamno isključive, kategorije...” (13). Nedvojbeno je da “izlazak” odnosno prijelaz (na proizvod druge tvrtke) pripada ekonomiji, a “glas” odnosno svojevrsna pobuna području politike.

Hirschman, dakle, recipročnim političko-ekonomskim putem nastoji proniknuti u logiku održavanja i propadanja skupina odnosno organizacija. Organizacije mogu biti različitog podrijetla i namjene, kakve su, primjerice, države i tvrtke, pa i nacije kao političko-kulturne cjeline. Posebno ga zanima njihovo posrtnje odnosno pogoršanje njihova djelovanja, to jest stanja u kojima članovi neke organizacije mogu zbog nezadovoljstva njezinim djelovanjem izabrati opciju izlaska odnosno napuštanje organizacije. Takvo stanje nastupa kad dođe do “apsolutnog ili komparativnog pogoršanja kvalitete proizvoda ili pružene usluge” (5). Logična bi posljedica bila da “neki klijenti prestaju kupovati proizvode njihove tvrtke ili članovi napuštaju njihovu organizaciju...” Prihodi padaju, smanjuje se broj članova, a “uprava je prisiljena potražiti načine i sredstva za ispravljanje pogrešaka koje su dovele do izlaska”. S druge strane, članovi mogu i nastaviti djelovati u toj organizaciji na osnovi opcije glasa, kad izražavaju nezadovoljstvo prema upravi ili nekome drugom odlučivačkom tijelu. Posrijedi je svojevrsni prosvjed kako bi se pronašla mogućnost da se zaustavi urušavanje organizacije. Posljedica može biti korekcija djelovanja organizacije nakon analize koju je provela uprava ili tijelo koje donosi odluke. Članovi obično nastoje ukazati da se treba okrenuti novoj politici ili novome (političkom) vodstvu.

Hirschman upozorava da, nasuprot moralistima i politolozima koji nastoje spašavati posrnule pojedince odnosno države, ekonomisti tradicionalno nisu previše skloni bavljenju “ispravljivim posrtajima” ekonomskih aktera. Oni propadaju ili napreduju zato što postoji dobar razlog za to, a u tržišnoj ekonomiji njihovo će mjesto zauzeti sposobniji konkurent, pa će “ukupni resursi možda biti i bolje alocirani” (4). Hirschman osporava takvu logiku, budući da je predodžba o ekonomiji kao posve kompetitivnom sustavu u kojemu su promjene uzrokovane komparativnim prednostima zacijelo “nepotpuna slika stvarnog svijeta”. Smetnja su, naravno, monopoli i oligopoli, ali i ondje gdje postoji žestoka konkurencija teško se može opravdati “nezainteresiranost za mogućnost da se tvrtkama koje privremeno zaostaju vrati vitalnost”. Kako je vjerojatno riječ o zdravim tvrtkama, mehanizmi bi oporavka “mogli imati izrazito korisnu ulogu u izbjegavanju društvenih gubitaka, ali i ljudskih patnji” (4).

Vidljivo je da Hirschman nastoji, kad god je to moguće, izbjeći društveno štetne ishode, pa osporava pomalo mitska tržišna rješenja. U tom smislu upozorava na neuspjeh nigerijskih željeznica da se nose s kamionskom konkurencijom. Tu se pokazalo da, unatoč aktivnoj konkurenciji, uprava željeznica nije uspjela smanjiti svoju neučinkovitost. Na osnovi njegove logike, učinkovitiji bi bio svojevrsni monopol. To važi i za ostale usluge javnog sektora, primjerice obrazovanje. Zašto je tako? Ako se, primjerice, utvrdi da se javno obrazovanje pogoršalo, to će u zemljama u kojima postoji konkurencija na tržištu obrazovnih usluga rezultirati time da će “veći broj roditelja koji imaju razvijenu svijest o kvaliteti obrazovanja svoju djecu poslati u privatne škole” (34). Posrijedi je zapravo “izlazak”, koji bi prema standardnoj ekonomskoj logici trebao biti poticaj da država razmisli o svojoj obrazovnoj politici i da je poboljša. Hirschman pokazuje da je takav poticaj mnogo manje važan od temeljnog problema koji nastaje kad javne škole izgube one članove/klijente

koji bi “bili najmotiviraniji i najodlučniji da krenu u borbu protiv pogoršanja da nemaju privatne škole kao alternativu” (34). Dakle, društveno bi bilo isplativije da se u organizacijama, privatnim ili javnim, očuva “supstancija” za opciju “glas”, odnosno da se malo pričeka s bijegom kako bi se očuvao prosvjedno-reformski potencijal, što bi moglo spriječiti njihovo urušavanje ili tavorenje u uvjetima tržišne ekonomije.

U tom smislu Hirschman razmatra i treću mogućnost, lojalnost organizaciji, koja može utjecati na reducirano manifestiranje spomenutog nezadovoljstva, pa i na sam *exit*. Lojalnost se prepoznaje po “nesklonosti izlasku unatoč nesuglasju s organizacijom čiji je netko član...” (71). Tako, primjerice, ostajemo privrženi svojoj domovini, premda ona nije posebno ekonomski učinkovita. Hirschman kaže da se pri vaganju izaći ili ne, članovi, posebno oni utjecajni, suzdržavaju, ali ne toliko zbog materijalnih ili moralnih patnji kroz koje bi mogli proći, nego zato što bi organizacija koju napuštaju mogla od “loše postati još gora” (72). Istraživanja su pokazala da nezadovoljni članovi mogu imati veći utjecaj od onih koji su izabrali napuštanje organizacije ili pasiviziranje. Nasuprot stanjima u kojima su najutjecajni članovi prvi odlazili, drugome je članu “i dalje stalo do aktivnosti i ‘outputa’ organizacije čak i nakon što ju je napustio”. Primjere nalazimo i u našoj političkoj stvarnosti. Recimo, kad pojedinci napuste političke stranke, još im izražavaju privrženost, pa se često čuje da “premda nisam više član, HDZ (ili SDP) ostaje dio mene”.

Čemu Hirschmanova knjiga danas, četrdeset godina nakon prvog izdanja? Nije li se hrvatski prijevod pojavio prekasno? Uz, pomalo otrcano, opravdanje kako za klasike nikad nije kasno, čini se da “aktualni trenutak” – od krize globalnog kapitalizma do krize Katoličke crkve u nekim zapadnim zemljama zbog pedofilskih afera – predstavlja dodatni razlog za njezino objavljivanje. Kad je riječ o krizi kapitalizma, postaje jasno da je ideja o pukom izmjenjivanju prevlasti tržišta i državne intervencije, koja je prevladavala posljednjih stotinjak godina, dospjela u slijepu ulicu. Budući da na Hirschmanovu teoriju treba gledati kao na jedno oprezno mješovito rješenje, koje ponajprije nastoji pružiti novu prigodu posrnulim (gospodarskim) organizacijama, teško da se knjiga *Izlazak, glas i lojalnost* pojavila prekasno.